

БАДИДА А. Ю.,
кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри
теорії та історії держави і права
(ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»)

УДК 342(44):340.11/.13

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.72>

ВІДСУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ: МІЖ НОРМАТИВІЗМОМ І ПАРЛАМЕНТАРИЗМОМ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ (1792-1958)

У статті досліджується феномен відсутності ефективного інституту конституційного контролю у Франції у період від Першої до Четвертої Республіки (1792-1958 рр.). Аналізуються революційні цінності, парламентський суверенітет та універсальність закону як причини несприйняття самої ідеї судової перевірки закону на відповідність Конституції. Увага приділяється специфіці кожної Республіки: від абсолютизації волі законодавця у період Першої Республіки до формального існування Конституційного комітету при Четвертій Республіці, повноваження якого були обмежені лише політичним фільтруванням.

Розкриваються ідеї Е.-Ж. Сієса щодо створення спеціалізованого судового органу та історичні обставини формування негативного ставлення до ідеї верховенства Конституції, яка сприймалася як загроза демократії. На прикладі Третьої Республіки показано, як навіть при наявності дискусій про доцільність американської моделі контролю, її імплементація виявилася неможливою через страх перед могутнім парламентом.

Висновується, що переважання концепції, за якою «закон – це воля народу» та фактична відсутність уявлень про конституцію як базову норму зробили будь-який контроль за законом неприйнятним у республіканських режимах Франції до 1958 року.

Лише з прийняттям Конституції П'ятої Республіки та еволюцією повноважень Конституційної ради (починаючи з 1971 року), Французька Республіка здійснила перехід від політичної до правової моделі контролю. Стаття висвітлює доктринальні та інституційні основи цієї трансформації, підкреслюючи значення зламу між традицією абсолютного парламентаризму та утвердженням принципу верховенства Конституції.

Ключові слова: французька правова традиція; конституційний контроль; конституційна юрисдикція; Перша-Четверта Республіки; парламентаризм; суверенітет парламенту; нормативізм; універсальність закону.

Badyda A.Yu. Absence of constitutional control: between normativism and parliamentarism in the french legal tradition (1792-1958)

The article examines the phenomenon of the absence of an effective institute of constitutional control in France in the period from the First to the Fourth Republic (1792-1958). Revolutionary values, parliamentary sovereignty and the universality of law are analyzed as reasons for the rejection of the very idea of judicial review of the law for its compliance with the Constitution. Attention is paid to the specifics of each Republic: from the absolutization of the will of the legislator during the First Republic to the formal existence of the Constitutional Committee under the Fourth Republic, whose powers were limited only by political filtering.

The ideas of E.-J. Siès's proposal to create a specialized judicial body and the historical circumstances of the formation of a negative attitude towards the idea of the supremacy of the Constitution, which was perceived as a threat to democracy. The example of the Third Republic shows how, even with the existence of discussions about the expediency of the American model of control, its implementation turned out to be impossible due to the fear of a powerful parliament.

It is concluded that the dominance of the concept according to which "the law is the will of the people" and the actual absence of ideas about the constitution as a basic norm made any control over the law unacceptable in the republican regimes of France until 1958.

Only with the adoption of the Constitution of the Fifth Republic and the evolution of the powers of the Constitutional Council (starting from 1971), the French Republic made the transition from a political to a legal model of control. The article highlights the doctrinal and institutional foundations of this transformation, emphasizing the significance of the break between the tradition of absolute parliamentarism and the establishment of the principle of the supremacy of the Constitution.

Key words: *French legal tradition; constitutional control; constitutional jurisdiction; First-Fourth Republics; parliamentarism; sovereignty of parliament; normativism; universality of law.*

Ідея написання статті про пошуки конституційної юрисдикції у Франції періоду I-IV Республік з'явилася з метою знайти причини побоювання французів запровадити судовий контроль. Адже навіть з появою Конституційної ради, передбаченою Конституцією 1958 року, цей орган (донедавна) знаходився надто далеко від поняття «конституційного суду». Тож, чому французька правова традиція уникала конституційного контролю? Попри наявність писаних конституцій і проголошених прав і свобод, Франція надавала перевагу поєднанню нормативістської доктрини (закон як абсолютна норма) з концепцією суверенітету парламенту. У зв'язку з цим жодна з республіканських моделей не створила умов для конституційного контролю. Це дослідження дозволить пояснити таку французьку «аномалію».

Метою статті є теоретико-історичний аналіз причин і наслідків відсутності інституціоналізованого конституційного контролю у Франції у період 1792-1958 років, а також виявлення взаємозв'язку між нормативізмом, доктриною парламентаризму та уявленням про суверенітет у французькій доктрині.

Стан дослідження. Дослідження прапорядку Франції періоду з 1792 по 1958 роки в Україні є досить фрагментарними, а у пошуках конституційного контролю праці майже відсутні. У французькій доктрині, зрозуміло, дослідження проводяться, зокрема, Jean-Louis Mestre (конституційне судочинство в історичному ракурсі), Francois Luchaire (аналіз конституційної юрисдикції через призму методів конституційного права), Agnès Granero (дослідження у контексті конституційного перегляду у Третій Республіці), Tancrède De Logivière (дослідження концепції Сісса) та ряд інших вчених.

Основний виклад матеріалу. Перша Республіка є умовною назвою усіх державних режимів, які існували у Франції з 1792 по 1804 рік. Революційні події призвели до появи Декларації прав людини і громадянина 1789 року, у якій серед невід'ємних людських прав закріплена формула конституції: «будь-яке суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав або не проведено розподілу влад, не має конституції», концепт свободи: «все, що не заборонене законом, те дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, що законом не передбачено» (ст. 5) та проголошення закону «виразом загальної волі» (ст. 6) [1]. Положення Декларації стали базою для розробки Конституції 1791 року. Аналізуючи зміст останньої зазначимо, що законодавча влада була представлена однією палатою, уникаючи створення нової ієрархії та нових привілеїв шляхом запровадження другої палати. Такий підхід засновано не ідеї неподільності державного суверенітету. Судова влада не включала механізму конституційного

контролю, однак є положення про Верховний національний суд, що мав розглядати злочини міністрів та інших посадовців після відповідного рішення парламенту [2]. Французькі науковці, досліджуючи причини відсутності контролю за конституційністю у Першій Республіці зазначають, що розробники Конституції свідомо уникнули механізму перевірки того, чи законодавець дотримується принципу непорушення прав людини [3, Р. 207]. З іншого боку, французький дослідник Жан-Луї Местре зазначає, що хоча терміна «контроль за конституційністю» ще не існувало, прикметник «неконституційний» активно вживався вже у 1791 році, зокрема, у вироках Касаційного суду щодо поведінки королівських уповноважених» [4, Р. 28]. Попри зміну форм правління у межах Першої Республіки, загальною рисою залишалася відсутність інституціоналізованого конституційного контролю, що, до речі, як і у наступний період Другої Республіки, зумовлювалося пануванням ідеї парламенського суверенітету.

Але виняток становить Конституція Х року Республіки (1802 р.), яка проголошувала довічне консульство Бонапарта. Її положення передбачають функціонування «Сенату» (Титул V), який «тлумачить статті Конституції, які дають підстави для різних інтерпретацій» (стаття 54) та може скасовувати судові рішення, якщо вони завдають шкоди державній безпеці [5]. Попри певні натяки на конституційність, впевнено стверджуємо, що, по-перше, Сенат не був судовим органом, адже був підконтрольний Бонапарту, по-друге, не існувало чіткої процедури звернення, бо, по суті, такий сенаторський перегляд є способом внести зміни до тексту, а не контроль за законом. У дослідження не входять інші не республіканські режими, проте з точки зору формального конституційного контролю можна відзначити імперський період, зокрема, Конституційний акт Року XII, що також передбачав роль Сенату у висловленні позиції щодо неконституційності пропонованого закону – але у дуже специфічний спосіб: він не скасовує закон, а лише висловлює думку, що немає підстав для прийняття такого закону (ст. 71 Конституційного акту) [6].

Друга Республіка (1848-1852) пов'язана з обранням Президентом Луї Наполеона Бонапарта, котрий привласнив собі виключні повноваження та прийняттям Конституції від 24 лютого 1848 року. Здійснюючи пошук ознак конституційної юрисдикції у цей період варто звернути увагу на розподіл повноважень між Високим судом і Державною радою, які уповноважені розглядати дії посадових осіб та президента, а також процедуру імпічменту (ст. 91-100 Конституції) [7]. Попри це, вказані органи не мали повноважень із перевірки законів на відповідність Конституції, що свідчить про відсутність повноцінної конституційної юрисдикції у правопорядку того часу. Як стверджує французький вчений Франсуа Люшер, з 1848 року Франція повернулася до системи жорстких, або радше напівжорстких, конституцій, тобто конституцій, які можуть бути змінені лише спеціальним органом або за спеціальною процедурою, а не голосуванням звичайного закону; але відсутність будь-якого контролю за конституційністю закону зробила перевагу Конституції над звичайним законом дуже теоретичною [8, Р. 311].

Зауважимо, що попри відсутність органу конституційної юрисдикції у Першій та Другій Республіках, ідеї про необхідність такої інституції формувались у теоретичному дискурсі. Однією з найвпливовіших концепцій у цьому напрямку була модель, яку запропонував Еммануель-Жозеф Сієс. Сутність його розробки полягала у тому, що Конституція є автономною правовою нормою, що має вищу юридичну силу порівняно з іншими законами. У межах цього він запропонував модель незалежного органу, уповноваженого здійснювати контроль за конституційністю актів законодавчої влади, обмежуючи її повноваження відповідно до вищої юридичної норми [9]. Хоча ця ідея й існувала на теоретичному рівні, вона не втілювалася у життя у республіканських режимах. Цікаво, що лише Наполеон III використав цей механізм та поклав їх в основу положень Конституції VIII року.

Третя Республіка (1870-1940), як кажуть самі французи, проіснувала майже сімдесят років без справжньої Конституції. Конституція 1875 року є особливою за структурою, адже складається з трьох законів [10]. У період Третьої Республіки велися дебати щодо запровадження контролю за конституційністю за зразком Верховного Суду США з метою обмеження влади парламенту, але й зараз акценти були зроблені саме на політичній організації

влади, а не на судовому контролі. На підтвердження цієї тези можна вказати на ст. 7 Конституційного закону від 16 липня 1875 року, яка передбачає повноваження Президента промувати закон (з можливістю повторного обговорення) [10].

Відкинувши Декларацію прав людини і громадянина, Конституція 1875 року містила положення про неможливість її перегляду. Знову ж таки це пов'язується з пануванням законодавчої гілки влади, адже конституційний контроль над законом означав би контроль законодавця та його діяльності. Незважаючи на це, двічі було здійснено конституційні перегляди Законів 1875 року: 21 січня 1879 року (замість Парижу резиденцією державної влади було переміщено до Версалю) та 14 серпня 1884 року (коли було встановлено, що республіканська форма правління не може бути предметом перегляду) [11], [12, С. 54].

Очевидно, що у своїх висновках вчена А. Гранеро має рацію, стверджуючи, що введення контролю над законом означало фактично встановлення контролю над парламентським представництвом, що здавалося несумісним з практикою режиму і його нахилом у бік абсолютного парламентаризму. Крім того, авторка звинувачує засновників Конституції у незавершеності захисту базових прав людини, маючи на увазі, відсутність Декларації [13, Р. 841].

Таким чином, і у період Третьої Республіки закон розглядався як вища форма вираження народного суверенітету. Схема «верховенство парламенту над правом», як виявилось, глибоко вкорінилася у державі. Цей підхід було успадковано і Четвертою Республікою (1946-1958) навіть попри те, що більшість європейських держав у той період уже запровадили незалежні органи конституційного контролю.

Конституцією Четвертої Республіки було запроваджено Конституційний комітет, який формувався з членів Національного зібрання та Ради Республіки (ст. 91 Конституції) [14]. Компетенція Конституційного комітету полягає у перевірці того, чи передбачають закони, прийняті Національними зборами, перегляд Конституції (ч. 2 ст. 91 Конституції 1946 року), а також те, що він має право лише приймати рішення щодо можливості перегляду положень Розділів I-X Конституції (ч. 3 ст. 92 Конституції 1946 року) [14]. Тобто, Комітет не мав повноважень скасовувати закони, а лише надавав висновки щодо відповідності законів Конституції до їх ухвалення. Це був апіорний контроль політичного характеру.

Четверта Республіка виявилася хиткою та нестабільною через надто часті зміни уряду. Причинами цього є:

1. Переважання парламенту у системі органів державної влади. Парламент втручається у діяльність уряду шляхом інвеститури;
2. Пропорційна система голосування, що провокує відсутність політичної більшості;
3. Парламент часто відмовлявся від своєї законодавчої компетенції, приймаючи закони, що надавали уряду особливі повноваження, до прикладу, видавати декрети-закони (ситуація «змішування повноважень») [15, С. 18]. У такій ситуації Конституційний комітет залишався політично залежним без реального контролю за законами після їх прийняття.

З аналізу правопорядків чотирьох Республік у Франції вимальовуються наступні тенденції:

1. Закон отожднюється з волею народу, а народ – джерело суверенітету. На відміну від кельзенівського нормативізму, французький є глибоко політичним, адже не допускалося перевірки закону на відповідність Конституції, бо це підривало б авторитет парламенту як представника нації.

2. Парламентаризм найбільше проявився у період Третьої та Четвертої Республік. Інші гілки влади були підпорядковані парламенту, а створення незалежного органу конституційного контролю блокувалося.

3. Закон вважався універсальним, а, відповідно, потреба у його перевірці – це вияв недовіри до самого закону.

Усе це пояснює, чому Конституційна рада, створена у П'ятій Республіці, на початковому етапі не виконувала функцій справжнього конституційного суду, а лише політичного фільтра, і лише поступово (з 1971 року) почала трансформуватись у орган, близький до моделі конституційного правосуддя.

Висновки. Французька правова традиція до 1958 року залишалася вірною моделі, що базувалася на суверенітеті парламенту, правовому нормативізмі та ідеї універсальності закону як вираження народної волі. Аналіз конституційних моделей Першої, Другої, Третьої та Четвертої республік свідчить про стійке інституційне та доктринальне заперечення необхідності незалежного органу конституційної юрисдикції. Закон, який розглядався як вища норма, не підлягав юридичному контролю, а будь-які спроби обмеження його дії сприймалися як загроза демократії. У цьому контексті Конституційна рада П'ятої Республіки стала справжнім «проривом» у правовому мисленні, що означало перехід від політичної до правової моделі конституційного контролю.

Список використаних джерел:

1. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789> (дата звернення: 09.01.2025).
2. Constitution de 1791. Placée en tête de la constitution de 1791. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1791> (дата звернення: 09.01.2025).
3. Martial Mathieu. La justice constitutionnelle en France, du rejet a l'adoption constitutional justice in france, from rejection to adherence. *REJUR – Revista Jurídica da UFERSA*. 9/11/2022. Vol. 6, № 12, p. 204–216.
4. Jean-Louis Mestre. Le controle par la cour de cassation et le Conseil d'Etat: perspectives historiques. Influence des droit. Collection d'ouvrages numeriques. 2017. URL: https://dice.univ-amu.fr/sites/dice.univ-amu.fr/files/article/le_controle_de_constitutionnalite_des_decisions_de_justice2.pdf (дата звернення: 10.01.2025).
5. Constitution du 16 thermidor An X. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-du-16-thermidor-an-x> (дата звернення: 10.01.25).
6. Constitution de l'An XII – Empire – 28 floréal An XII. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-l-an-xii-empire-28-floreal-an-xii> (дата звернення: 10.01.25).
7. Constitution de 1848, II-e République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1848-ii-e-republique> (дата звернення: 10.01.25).
8. Francois Luchaire. De la méthode en droit constitutionnel. *Éditions de la Sorbonne. Open Edition Books*. 01/03/2022. p. 307-359. URL: <https://books.openedition.org/psorbonne/105980> (дата звернення: 10.01.2025).
9. Tancrede De Logivière. La «jurie constitutionnaire» de Sieyès, prototype du contrôle de constitutionnalité: un mythe et sa persistance. *Jus Politicum*. 2015. № 31. URL: <https://juspoliticum.com/article/La-jurie-constitutionnaire-de-Sieyes-prototype-du-controle-de-constitutionnalite-un-mythe-et-sa-persistance-1569.html> (дата звернення: 10.01.2025).
10. Constitution de 1875, III-e République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1875-iii-e-republique> (дата звернення: 10.01.25).
11. La IIIe République (1870-1940). Installation définitive de la République. *Vie publique*. 15 janvier 2024. URL: <https://www.vie-publique.fr/fiches/268977-la-iii-e-republique-1870-1940-installation-definitive-de-la-republique> (дата звернення: 21.01.2025).
12. Бадида А.Ю. Конституційний контроль у Французькій Республіці: теоретико-правовий вимір : монографія. – Ужгород : РІК-У, 2024. 388 с.
13. Granero A. Les révisions constitutionnelles non abouties sous la Troisième République. *Revue française de droit constitutionnel*. 2013/4 № 96. pp. 835-856. URL: <https://www.cairn.info/revue-francaise-de-droit-constitutionnel-2013-4-page-835.htm> (дата звернення: 10.01.25).
14. Constitution de 1946, IVe République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique> (дата звернення: 10.01.25).
15. Бадида А. Ю., Болдижар С. М. Модель конституційного нагляду в IV республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. Вип. 5. С. 15-19.

